

**A MÚLT SZIGETE
RENDSZERVÁLTÁSOK TANULSÁGAI ÉS KUBA JÖVŐJE**

**AN ISLAND OF THE PAST
LESSONS OF TRANSITIONS AND THE FUTURE OF CUBA**

RÓZSÁS Tamás

Kulcsszavak: *Kuba, rendszerváltás, demokratizáció*

Keywords: *Cuba, transition, democratization*

JEL kód: *P20, N46, F51*

ÖSSZEFOGLALÓ

A Karib-térség legnagyobb országa, Kuba, többszörösen is szigetország. Földrajzi értelemben az ország az Antillák legnagyobb szigetét és néhány további szigetet foglal magába. Politikai értelemben Kuba a világ kevés megmaradt szocialista országa közé tartozik, ahol a gazdaságot még központi tervezéssel próbálják irányítani. Kuba sziget az időben is. Részben a termgazdaságnak, részben az amerikai embargó miatt az ország sok szempontból ma is az 1950-es éveket idézi korabeli, gyakran szovjet motorokkal hajtott amerikai autóival és kinek-kinek ízlése szerint kopott vagy patinás épületeivel.

Az 1980-as évek végén Kelet-Európában és a Szovjetunióban elindult és a következő években történelmi léptékben gyorsan lezajlott rendszerváltásokat látva sokan Kubában is gyors változásokat vártak a Szovjetunió összeomlását követően. Ezek a változások azonban azóta sem következtek be. A kontraszt ugyanakkor egyre nagyobb Kuba és a térség országainak fejlődése között, a tervutasításos modell pedig mindenhol máshol is veszítésre áll. Kína ugyan elvileg még a szocializmust építi, a következő száz évben azonban már döntően kapitalista eszközökkel. Észak-Koreában az emberek éheznek és nyomorognak. Vietnam és Ázsia többi szocialista orientációjú országa pedig vagy már feladta a termgazdaságot, vagy Kínához hasonlóan az egypárt rendszer leple alatt csendben távolodik tőle.

A Szovjetunió összeomlását követően Kuba szintén reformokra kényszerült, a valódi rendszerváltás azonban még várta magára. Milyen tapasztalatokat lehet a már lezajlott és a folyamatban lévő rendszerváltásokból Kubában felhasználni? Mit mondhatunk a korábbi tapasztalatok alapján egy kubai rendszerváltás és annak sikere esélyeiről? Hogyan alakultak a kubai rendszerváltásra vonatkozó várakozások a Szovjetunió összeomlását követően? Írásomban ezekkel a kérdésekkel foglalkozom az elmúlt évek kubai rendszerváltásra vonatkozó kutatásai alapján.

SUMMARY

The largest country of the Caribbean, Cuba, is an island in more than one sense. In geographic sense, the country covers the largest island of the Antilles and several other islands. In political sense, Cuba is among the few remaining socialist countries of the world still experimenting with central planning in the economy. Cuba is also a time capsule. Due to central planning in the economy and also to the American embargo, the country recalls the 1950s in many ways with its old American cars often powered by Soviet made engines and, according to anyone's taste, its worn or patinated buildings.

Looking at the transitions that started in the late 1980s in Eastern Europe and the Soviet Union and taking place in a fast pace on historical scale, many expected fast changes in Cuba after the collapse of the Soviet Union. These changes, however, have not happened so far. At the same time, the contrast between the development of Cuba and other countries of the region has been increasing and the central planning model is loosing ground everywhere else as well. In theory, China still pursues socialism but for the next hundred years they still mainly rely on capitalist methods. In North Korea, people are starving and living in extreme poverty. Vietnam and other countries of Asia known as oriented towards socialism have either given up central planning already or, similarly to China, have been drifting away from it silently under the cover of a one party system.

Cuba also implemented reforms after the collapse of the Soviet Union. A true transition, however, has not yet started. What lessons of past and ongoing transitions hold for Cuba? What these lessons say about the odds of a Cuban transition? How expectations of a Cuban transition evolved after the collapse of the Soviet Union? I will cover these topics on the following pages.

BEVEZETŐ

Kuba sajátos vallásában, az afrikai joruba panteont a katolikus vallással és szentekkel egyesítő santeriában december 17-e a gyógyítás és a csodák védőszentje, Szent Lázár és a vele egybeolvadt joruba istenség, Babalú Ayé ünnepe. Nem véletlenül ezen a napon jelentette be tehát 2014-ben Raúl Castro és Barack Obama a Kuba és az Egyesült Államok közötti diplomáciai kapcsolatok normalizálását és a követségek újra nyitását. Három tényező vezetett a bejelentéshez: nemzetközi nyomás a latin-amerikai országok részéről, amerikai szemmel is érzékelhető változások Kubában, és súlypont eltolódások az amerikai belpolitikában (FEINBERG, 2016, pp. 1-16). A három közül a továbbiakban a számunkra a második a lényeges.

Az Egyesült Államok részéről Bill Clinton már 1996 februárjában megkezdte az enyhítést, erre azonban Fidel Castro a Megmentő Fivérek, egy a tengeren menekülő kubaiakat mentő civil szervezet polgári repülőinek lelövetésével reagált. A hatalmat 2006-ban bátyja betegsége miatt ideiglenesen, majd 2008-ban véglegesen is átvevő Raúl ugyanakkor Gorbacsovhoz hasonlítható óvatos pragmatistának bizonyult. Lehetővé tette a kis magánvállalkozások megjelenését, engedélyezte a piac működését a lakossági ingatlanok és az autók esetében, engedélyezte a legtöbb kubainak a külföldre utazást külön kiutazási engedély nélkül, és beszélni kezdett arról, hogy Kuba több külföldi befektetőt szeretne. Kuba tehát rálépett arra az útra, amire a Szovjetunió az 1980-as években (FEINBERG, 2016, pp. 6-8), és így a kérdés, hogy mit tanulhat és hasznosíthat Kuba a rendszerváltó országok tapasztalataiból, még inkább aktuálissá vált.

A kubai rendszerváltás esélyeivel, lehetséges forгатókönyveivel és más minták használhatóságával főleg amerikai műhelyek már a Szovjetunió összeomlását követő években elkezdtek foglalkozni, a kutatás és az esélylatolgatás pedig azóta is folyamatos. A továbbiakban ennek a hosszan tartó kutatásnak az eredményeiből szeretnék válogatni, illetve bemutatni néhányat annak érdekében, hogy egy erre vonatkozó hazai munkának is kiindulópontot szolgáltasson.

Rendszerváltás

Magyarországon ma már a saját tapasztalataink alapján tudjuk, hogy a rendszerváltás összetett és nehezen megragadható folyamat, amely nem is mindig egyértelműen előre haladt. A mi rendszerváltásunk lezárult, mai politikai és közéleti vitáink már más természetűek, menet közben, belülről ugyanakkor még nehezebben követhető, hogy éppen hol tart és merre halad, illetve biztosan végbe megy-e sikerrel a folyamat. Érdeemes ezért a kubai rendszerváltásról és

az azzal kapcsolatban írottak áttekintése előtt átgondolni és felidézni, hogy mit jelent a rendszerváltás?

KORNAI szerint a kérdést kétféle megközelítésben vizsgálhatjuk. Pozitív megközelítésben a valóság megfigyelésével szerzett tapasztalataink rendszerezésével igazolható vagy elvethető állításhoz, hipotézishez jutunk. A normatív megközelítés érték alapú, ebből következően szubjektív, hiszen az eredmény függ attól, hogy a rendszerváltás megtörténtének megítéléséhez milyen normatív kritériumokat állítunk fel (KORNAI, 2007).

A normatív megközelítést alkalmazók táborát KORNAI két részre osztja: azokra, akik elfogadják, hogy a rendszerváltás megtörtént, és azokra, aki szerint az nem fejeződött be, vagy el sem kezdődött. Előbbi csoporton belül további választóvonal a kapitalizmus és a demokrácia elfogadása vagy elvetése. Az ezeket elfogadók is megfogalmaznak kritikákat és törekednek a társadalmi problémák megoldására, azonban nem törekednek a rendszer megváltoztatására, egy harmadik rendszer létrehozására. Az utóbbi csoportba tartozók szerint a kapitalizmus keretein belül a társadalmi igazságtalanságok nem oldhatók fel, ezért egy harmadik út követésére lenne szükség. KORNAI szerint ezzel az a probléma, hogy ezt a harmadik utat az érvelést elfogadó tudósok sem tudják megfogalmazni, azaz úgy utasítják el a kapitalizmust, hogy nem kínálnak alternatívát (KORNAI, 2007, pp. 311-313).

A rendszerváltás megtörténtét elutasító táborba tartozók szerint azért nem fejeződött be a rendszerváltás, mert valamelyik általuk megfogalmazott kritérium még nem teljesült. A normatív megközelítésben sokféle kritérium lehetséges, ezek közül KORNAI kettőt emel ki: az elit leváltását és az igazságtételt. Az elitcserével kapcsolatban KORNAI rámutat, hogy a nagy társadalmi változásokat kísérő elitcserék, a kapitalizmusról a szocializmusra átállás eseteit kivéve, a történelemben mindig nagyon lassan zajlottak le, az elitcsere mértéke pedig a magyar rendszerváltás során valójában ha nem is volt teljes, igenis jelentős volt. Az igazságtétellel kapcsolatban KORNAI kiemeli, hogy az igazságtétel, a régi elit tagjainak határozott megbüntetése mint érték ebben az esetben az erőszakmentességgel állt szemben. Választhatunk volna más utat, az erőszakmentesség érdekében az igazságtételben kötött kompromisszum azonban nem von le a rendszerváltás értékéből és nem is teszi azt meg nem történté (KORNAI, 2007, pp. 313-319).

A normatív megközelítések szubjektivitása és sokfélesége miatt a Kubában elindult folyamatok szempontjából sokkal érdekesebb a pozitív megközelítés. KORNAI ebben az 1987-ben magát szocialistának valló 26 országot vizsgálva azokat a szükséges és elégséges feltételeket keresete, amelyek együttes jelenléte kell ahhoz, hogy adott országban szocialista, illetve kapitalista rendszer működjön.

Annak, hogy egy adott országban adott időpontban szocialista rendszer működjön, a szükséges és elégséges feltételei a következők:

1. A tulajdonviszonyokat illetően domináló szerepe van a köztulajdonnak, és legfeljebb alárendelt, kiegészítő szerepe a magántulajdonnak.

2. A társadalmi-gazdasági tevékenységek koordinációját illetően domináló szerepe van a központilag vezérelt bürokratikus koordinációnak, és legfeljebb alárendelt, kiegészítő szerepe a piaci koordinációnak.
3. A politikai hatalom felett monopóliumot gyakorol a marxista-leninista kommunista párt, azaz olyan párt, amelynek programja a magántulajdonon és a piacon alapuló kapitalizmus felszámolása, tehát ellensége a kapitalizmusnak. A kommunista párt tetteivel bizonyítja, hogy el van szánva e program megvalósítására (KORNAI, 2007, pp. 305-306).

Ahhoz, hogy azt mondhassuk, hogy valahol adott időpontban kapitalizmus működik, a szükséges és elégséges feltételek a következők:

1. A tulajdonviszonyokat illetően domináló szerepe van a magántulajdonnak, és legfeljebb alárendelt, kiegészítő szerepe a köztulajdonnak.
2. A társadalmi-gazdasági tevékenységek koordinációját illetően domináló szerepe van a piacnak, és legfeljebb alárendelt, kiegészítő szerepe a központilag vezérelt bürokratikus koordinációnak.
3. Nincsen olyan politikai hatalom, amely ellenségesen állna szemben a kapitalizmussal, a magántulajdonnal, és a piaccal. Vagy aktívan támogatja ezeket az intézményeket, vagy legalábbis jóindulatúan, „barátságosan” semleges irányukban (KORNAI, 2007, p. 306).

Fontos megjegyezni, hogy a demokrácia nem feltétele a kapitalizmusnak, illetve nem minden ország vagy gazdasági egység sorolható be maradéktalanul a fenti két kategóriába. A pozitív megközelítésben akkor mondhatjuk, hogy adott országban a rendszerváltás végbement, ha már nem érvényesül szocialista rendszer három elsődleges karakterisztikuma, de már érvényesül a kapitalista rendszeré. Ebben a megközelítésben kijelenthető, hogy Magyarországon, és az Európai Unió új posztoszocialista tagállamaiban a rendszerváltás végbement (KORNAI, 2007, p. 307).

Cuba Transition Project

Bár az idősebb Bush adminisztrációban a Szovjetunió összeomlását követően számítottak a kubai rendszer összeomlására is, az amerikai diplomácia figyelmét lekötötte a német újraegyesítés, a Szovjetunió összeomlása és az első öbölháború (SWEIG, 2012, pp. 161-162). Később Clinton nyitni próbált Kuba felé, a Megmentő Fivérek repülőgépének korábban em-

lített lelövetésével azonban Fidel Castro kiprovokálta az amerikai Kongresszusból az embargó szigorítását. Az ezt megvalósító Helms-Burton törvény az amerikai USAID⁴ segélyszervezeten keresztül egy a kubai ellenzék megerősítésére irányuló, többszáz millió dolláros demokrácia fejlesztési programot is életre hívott (SWEIG, 2012, pp. 171-173). A USAID később a Miami Egyetem Kubai és Kubai-Amerikai Tanulmányok Intézetének égisze alatt egy a kubai rendszerváltással foglalkozó kutatási programot is finanszírozott. A Cuban Transition Project néven futó program 2002-ben indult és a program keretében a következő években számos érdekes tanulmány született (USAID, 2013).

A tanulmányok szerzői között megtaláljuk a korábban már idézett KORNAI Jánost is, kezdjük azt áttekintést az ő írásával! KORNAI 2004-es írásában a rendszerváltó országok addigi tapasztalatait összegzi az átalakulás útjára lépő országok számára. A szerző figyelmeztet: nincs univerzális recept a rendszerváltásra, ezért minden a kelet-európai, poszt-szovjet, kínai, vagy vietnami tapasztalatokon alapuló magabiztos javaslatot fenntartásokkal kell kezelni. A rendszerváltás politikai folyamat, ezért a szakértőknek nem kell azon sem csodálkozniuk, hogy a folyamat során hozott döntések „túlpolitikáltak”. Fontos a szerző szerint az is, hogy míg az események tényszerű tárgyalásában törekedhetünk értékítélet mentes megfigyelésekre és leírásra, a gyakorlati szabályozásra tett javaslatok esetében elkerülhetetlenül szembe kell nézni etikai következményekkel is.

A rendszerváltások addigi tapasztalatai közül KORNAI a következőket tartotta fontosnak. Míg szerencsés esetben a politikai és gazdasági átalakulás egymást támogatva halad előre, amikor a kettő összeütközésbe kerül, szerinte a demokratizálódásnak kell előnyt élveznie. Az intézmények és a jogrendszer kialakítása időigényes folyamat, amelyben kerülni kell a kapkodást, az ebből fakadó hibákat és azok improvizatív javítási kísérleteit. A magántulajdonnal kapcsolatban sokkal fontosabb az ország magánszektorának legegészségesebb és legerősebb fejlődését szem előtt tartó átfogó gondolkodás, mint az, hogy mi történik az állami tulajdonnal. Míg az árreform esetében a gyors liberalizáció a hatékonyabb, a liberalizáció sebességében a politikai kompromisszum esetenként indokolt lehet. A szocialista állam jóléti funkcióinak átalakításában a szerző óvatosságra int figyelmeztetve, hogy ezek erőszakos lebontása keltheti a legerősebb nosztalgiát a régi rendszer iránt. A beavatkozás ettől még indokolt lehet, de ügyelni kell a politikai hatásokra is.

KORNAI tanulmányát azzal a fontos megjegyzéssel zárja, hogy saját rendszerváltása kompromisszumait minden társadalomnak magának kell meghoznia, ezért az átalakulásban a külső tanácsadók szerepe és lehetőségei nagyon korlátozottak. Ebből az is következik, hogy a korábbi rendszerváltások tapasztalatainak tanulmányozása a mindekorai rendszerváltók átháríthatatlan felelőssége, hiszen döntéseik következményeit nekik kell majd viselniük (KORNAI, 2004).

⁴ US Agency for International Development.

Kína kubai rendszerváltásban hasznosítható tapasztalatait foglalja össze 2004-es írásában William RATLIFF, aki a Fidel Castro akkor még be nem következett halálát követő időszakot a Kínában Mao Ce-tung halálát követő időszakhoz hasonlította. RATLIFF szerint a Fidel Castro utáni kubai vezető követheti Teng Hsziao-ping reformjait amivel Kínához hasonlóan kétszámjegyű növekedést érhet el. Hasonlóan látja a kubai hadsereg lehetséges szerepét is az átmenetben és a stabilitás megőrzésében is a kínai haderőéhez. Szintén hasonló lehetséges szerepet tulajdonít a szerző a Kubán kívül, főképp az Egyesült Államokban élő kubaiaknak is. Egy kínai típusú reform legfőbb akadályának Kubában RATLIFF magát Fidel Castrot látta, aki szerinte elzárkózott a reformoktól (RATLIFF, 2004).

RATLIFF azonban figyelmen kívül hagy egy nagyon fontos tényezőt: Kína méretét. A kínai átalakulást a kicsiben, nem hivatalosan, inkább megtűrt módon, sőt sokszor titokban kísérletezés és az így bevált és a hatalmat nem fenyegető megoldások utólagos központi elfogadása jellemzi (COASE és WANG, 2013). Kuba ehhez kicsi.

Michael RADU a Románia példájából hasznosítható tapasztalatokat igyekszik sorra venni. A szerző megállapítja, hogy Kuba sok tekintetben jelentősen különbözik Kelet-Európa volt szocialista országaitól. A legfontosabb különbség a rendszerváltás szempontjából az, hogy míg Kelet-Európában a szovjet tankok segítették hatalomra a kommunistákat, Castro saját forradalmát vitte győzelemre és csak később állt be a szovjet zászló alá. A szerző által is említett fontos különbségek mellett RADU érdekes hasonlóságokat is említ Kuba és a kelet-európai szocialista országok közül néhány tekintetben kilógó kommunista Románia között. Mindkettőre jellemző például az erős személyi kultusz és a marxista ideológia nacionalizmussal való keveredése. Fontos különbség ugyanakkor RADU szerint, hogy a román diaszpóra kicsi, megosztott és tagjai alig ismertek, míg főképp az amerikai kubai diaszpóra jelentős méretű, sokkal egységesebb és befolyásosabb. Szintén fontos különbség, hogy a kubai hadsereg erősen kötődik Fidel Castrohoz (illetve ma Raúl Castrohoz), míg a román hadsereg nem kötődött Ceausescuhoz, ahogy azt az 1989. decemberi események is bizonyították (RADU, 2003).

Az oktatás átalakulást potenciálisan segítő szerepéről és lehetőségeiről ír a közép-kelet-európai országok tapasztalatai alapján Andy S. GOMEZ. A szerző szerint az oktatás fontos szerepet játszik a normák és értékek formálásában és ezt a területet, illetve lehetőséget a rendszerváltó közép-kelet-európai országok is nagyrészt elhanyagolták. Míg ez részben természetes, hiszen nem várható a hatalmát elvesztő elittől, hogy előzetesen felkészítse a társadalmat az egyébként is még kialakulóban lévő jövőre, GOMEZ nem csak erről beszél, hanem a szabad, demokratikus társadalom működéséhez szükséges ismeretek integrálásának elmaradásáról az oktatásba a későbbiek folyamán is. Jó példaként említi ugyanakkor a szerző a Cseh Köztársaságot, Lettországot és Lengyelországot és azok példáján javasolja a majdani kubai rendszerváltóknak, hogy kezeljék az átalakulási folyamatban prioritásként az oktatás rendszerváltását, hogy az fel tudja készíteni Kuba jövőbeli polgárait a szabad életre és elejét vegye ezzel a múlt iránti nosztalgiának (GOMEZ, 2003).

Érdekes témát dolgoz fel a kubai születésű, 1970-től Madridban élő Carlos Alberto MONTANER, aki a Franco utáni spanyol átalakulás tapasztalatait tekinti át a várható kubai rendszerváltás szempontjából. MONTANER felidéz a párhuzamokat Kuba és Spanyolország Franco és Castro előtti történelmében, illetve a két diktátor hatalomra jutása körülményeiben, valamint az általuk fenntartott totalitárius rendszerek működésében is. A szerző szerint egy a Franco halála utáni spanyolhoz hasonló megközelítés, amely szerint a múlton való rá-gódás helyett a spanyolok közös jövőjük megmentésére szentelték magukat, Kuba számára is járható út lehet. MONTANER szerint Castro diktatúrája ugyanúgy megfojtja a forradalmi lelket a Kubaiakban mire a változás lehetősége elérkezik, mint Franco uralma a spanyolokban a harciasságot. MONTANER írása másokkal ellentétben a kubai ellenzék és civil társadalmat erősnek és fejlettnak látja. Olyannak, amely képes lesz megteremteni az új Kuba alapjait amint a mai rendkívül elnyomás megszűnik vagy enyhül (MONTANER, 2002).

Roger R. BETANCOURT tanulmánya az állam szerepével foglalkozik Kubában és egy lehetséges kubai átalakulásban. A szerző megállapítja, hogy Latin-Amerika más államaihoz képest a Castro előtti időben az állam kisebb szerepet töltött be a gazdaságban, a Castro rezsim ugyanakkor az állam mindenható szerepéről szól, bár egy vonatkozó visszahúzóódás 1989-ben megkezdődött. BETANCOURT a rendszerváltás sikere szempontjából ez egyik legsúlyosabb problémának a független igazságszolgáltatás hiányát látja. Kihívás lesz az egészségügy és az oktatás átalakítása is. Míg Kubában az egészségügy például a forradalom egyik nagy vívmányának számít, a nomenkaltúra és a valutával fizető külföldiek, illetve az átlag kubaiak számára elérhető szolgáltatások színvonalának különbsége miatt a szerző Kubában ma egészségügyi apartheidről beszél. Végül a szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy a jövőbeni rendszerváltás kormányának figyelnie kell arra, hogy megakadályozza a rendszerváltás korai nyerteseit a további reformok megakadályozásában (BETANCOURT, 2004).

Kuba legnagyobb hatalmú, legbefolyásosabb, és legkompetensebb hivatalos intézménye, a Forradalmi Fegyveres Erők rendszerváltásban betöltött szerepéről szól Brian LATELL tanulmánya. LATELL 2003-as tanulmányában felveti a gazdaságban kulcsszerepet betöltő, számos katonai üzemet és pretoriánus vállalkozást üzemeltető hadsereg vezetésével zajló olajozott rendszerváltás lehetőségét amennyiben Fidel Castro helyét Raúl veszi át, azonban már ő is arról számol be, hogy egy ilyen rendszerváltás esélye elhalványulóban van. A népszerű Ochoa tábornok 1989-es kivégzése komoly ellenéteket keltett a hadsereg és a politikai vezetés között, de emellett megjelennek a tiszti karon belül a generációs ellentétek, a rivalizáló tábornokok, a hadsereg felügyelte vállalkozások körül a korrupció és az ennek következtében erodálódó profizmus is.

Kihívást jelentő feladat lesz a kubai rendszerváltásban a haderő új szerepének és helyének kialakítása is. Létszámcsökkentésre, a civil kontroll megteremtésére, és egy új szerep kialakítására egyaránt szükség lesz, miközben a Szovjetunió összeomlása óta a kubai haderőnek alig vannak nemzetközi kapcsolatai. Paradox módon a legmeghatározóbb nemzetközi kapcsola-

tok a guantanamoi bázis révén az amerikai haderővel vannak. Jelentős szerepet tud ugyanakkor vállalni majd a kubai haderő a rendszerváltás után a nemzetközi békefenntartó missziókban (LATELL, 2003).

A rendszerváltás szempontjából az egyik legérdekesebb tényező, a kubai-amerikai közösség szerepét vizsgálja Sergio DÍAZ-BRIQUETS és Jorge PÉREZ-LÓPEZ. Az Egyesült Államokban 2000-ben 1 241 685 kubai-amerikai élt 474 258 háztartásban, amelyek összvagyonát a szerzők 14,2 milliárd dollárra becsülik. Az általuk ellenőrzött vállalkozások vagyonával együtt a kubai-amerikai közösség javainak értéke a 2000-es évek elején elérhette a 40-50 milliárd dollárt. Egy rendszerváltás esetén Kubában befektetve ennek a vagyonnak a töredéke is meghaladná az 1990-2000 között az országba érkező, kevesebb mint 2 milliárd dollárra becsülhető külföldi befektetés összegét (DÍAZ-BRIQUETS és PÉREZ-LÓPEZ, 2003, p. i).

A kubai-amerikai és a Karib-térségben élő kubai közösség ezen kívül üzleti hálózatot is jelentene Kubának. Már csak azért is, mert a 16 év feletti kubai-amerikaiak 23,5% 2000-ben menedzsment vagy szakértői állásokban dolgozott, a 25 év felettek 23,1% volt diplomás, és a kubai-amerikai háztartások 32,4%-ának jövedelme haladta meg az 50 000 dollárt (DÍAZ-BRIQUETS és PÉREZ-LÓPEZ, 2003, p. 6).

Jelentős segítséget jelentenének a rendszerváltásban is a kubai-amerikaiak hazautalásai, valamint szerepük a Kuba számára nagyon fontos turizmus erős szezonálisának csökkentésében. Fontos tényező az is, hogy a kubai-amerikai közösség jelentős politikai befolyással rendelkezik az Egyesült Államokban, amivel elősegíthetné a rendszerváltó Kubát segítő, a rendszerváltást előmozdító intézkedések és támogatások bevezetését, például egy szabadkereskedelmi megállapodás megkötését a demokratizálódó Kubával, vagy annak nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetekbe történő felvételének támogatását (DÍAZ-BRIQUETS és PÉREZ-LÓPEZ, 2003).

Mára idejét múlt, de érdekes összegzést ad Carmelo MESA-LAGO a kubai gazdaság 2005. évi állapotáról. A hazai és nemzetközi jó és rossz híreket, valamint a kubai gazdaságpolitikai intézkedéseket és hatásukat áttekintő tanulmány szerint a hazai rossz hírek hatása jelentősen meghaladja az eltúlzott, hamis, vagy gyanús jó hírekét, Castro gazdaságpolitikai intézkedései pedig szintén károsak. A diktátornak ugyanakkor kitart a szerencséje a nemzetközi porondon, ahol Venezuela akkor nagylelkű segítsége, valamint kisebb mértékben Kína támogatása megmenti Kubát az összeomlástól (MESA-LAGO, 2005).

A Kubai Kutatások Intézete

A Cuba Transition Project ma már nem látszik aktívnak, van azonban számos más Kubával foglalkozó műhely. Kiemelkedik közülük a Floridai Nemzetközi Egyetem Kubai Kutatások

Intézete,⁵ amely kubai témákban rendszeresen szervez konferenciákat is. Az 1991-ben létrehozott intézet az egyetem Steeven J. Green Nemzetközi és Közügyi Iskolája keretei között működik (CRI, 2017).⁶

A Havannától kevesebb mint 300 mérföldre, a külföldön élő legnagyobb kubai diaszpóra közepén fekvő intézet 1991 óta rendszeresen méri a kubai amerikaiak véleményét az Egyesült Államok Kubával kapcsolatos politikájának lehetőségeiről.

Az intézet 2016-os felmérésében Miami-Dade megye kubai-amerikai lakosait kérdezték. Döntő többségük ellenzi a Kubával szembeni embargó fenntartását, támogatta a diplomáciai kapcsolatok rendezése melletti döntést és az utazási tilalom megszüntetése és a gazdasági kapcsolatok erősítése mellett áll. A fiatalabb, illetve az Egyesült Államokba később érkezett válaszadók körében ezek az arányok még magasabbak (STEVEN J. GREEN SCHOOL OF INTERNATIONAL AND PUBLIC AFFAIRS, 2016).

A kubai változások lehetőségével kapcsolatban azonban a kubai-amerikaiak inkább pesszimisták. A válaszadók 41%-a szerint Kubában soha nem lesz jelentős politikai változás, további 19,1%-uk szerint 10 éven belül nem lesz változás, míg 11,5% teszi a változások várható kezdetét 6-10 évre, 13% 2-5 évre, végül csak 15,4% mondja azt, hogy a változások jelenleg is zajlanak, vagy egy éven belül elkezdődnek. Az arányokat életkor szerint elemezve látható, hogy az idősebbek pesszimistábbak, a bevándorlás időpontja szerint elemezve pedig a korábban érkezettek mutatkoznak pesszimistábbaknak (STEVEN J. GREEN SCHOOL OF INTERNATIONAL AND PUBLIC AFFAIRS, 2016). Pedig a változások a gazdaságban legalábbis már elkezdődtek. Ma már a magánszektor teszi ki a kubai gazdaság negyedét és foglalkoztatja a kubai munkaerő majdnem harmadát (PADGETT, 2016).

További érdekes műhelyek

Szintén található egy Kubával foglalkozó műhely a Floridai Egyetemen⁷, ahol az egyetem Latin-Amerikai Tanulmányok Központjában⁸ indult egy Kuba Program még 2009-ben. A program három területre összpontosít: mezőgazdasági kutatásokra, könyvtárak közötti együttműködésre, és tengerkutatásokra Florida és Kuba vizeiben (UNIVERSITY OF FLORIDA, 2017). Kuba gazdasági és politikai folyamataival a mezőgazdasági kutatások keretében találkozhatunk. Carmen Diana DEERE és Frederick S. ROYCE egy kubai magánétermek alapanyag ellátásával foglalkozó tanulmányából például láthatjuk, hogyan vonja maga után a turizmus térnyerése a piac térnyerését először a magánétermek megjelenésével és térnyerésével, majd a megbízható alapanyag ellátás érdekében a mezőgazdaságban a magántermelők megjelenésével (DEERE és ROYCE, 2017).

⁵ Florida International University Cuban Research Institute.

⁶ Steeven J. Green School of International and Public Affairs.

⁷ University of Florida.

⁸ Center for Latin American Studies.

Érdekes európai műhely a Kuba Tanulmányok Nemzetközi Intézete, amely 2006-ban eredetileg a londoni Metropolitan University keretei között alakult, majd később egyesületi formában, tagdíj befizetésekből működő független intézménnyé vált. Az intézet *International Journal of Cuban Studies* címmel saját folyóiratot is gondoz (IISC, 2017).

Egy másik, az amerikai Virginia államban működő szervezet, a Kuba Tanulmányok Csoportja⁹ Kuba iránt érdeklődő üzletembereket és szakembereket tömörít (CUBA STUDY GROUP, 2017). Ez a szervezet kevésbé a kutatásai miatt érdekes, sokkal inkább üzleti aktivitása, a Kubai gazdaságra az üzleti kapcsolatok fejlesztésén keresztül gyakorolt hatása révén válhat befolyásoló tényezővé az átalakulásban. A csoport ugyanakkor gyakorlatias kutatásokat is végez Kubával kapcsolatban. Kuba kávéexport potenciáljával kapcsolatban például a Northwestern University kutatói készítettek a csoport számára tanulmányt, amelyben megállapítják, hogy az amerikai piacon helye lenne egy kubai prémium kávé márkának, amit erősítene a hazai kubai kávékultúra fejlesztése is, kihívást jelent ugyanakkor, hogy hogyan lehet biztosítani, hogy a kubai kávéexport bevételei a termelőkhez is eljussanak, és ne nyeljék el őket az állami exportőrök (ARAUJO, et al., 2017).

További források

A fenti kifejezetten Kubával foglalkozó műhelyeken túl is számos kutató foglalkozik Kubával, és vannak hazai kutatások is. KORNAI Jánosról a Cuba Transition Project-tel kapcsolatban már volt szó. Az ő munkássága a kifejezetten Kubával foglalkozó írásain túl is érdekes, hiszen KORNAI általánosságban is elismert kutatója és szakértője a szocialista és poszt-szocialista gazdaságoknak és a rendszerváltásnak.¹⁰ Egy lehetséges rendszerváltás szempontjából kiemelkedik még SZARKA Evelin kutatása. Ő a kubai pártokról, civil szervezetekről és egyházakról írt doktori értekezést 2014-ben a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskoláján (SZARKA, 2014). A szerző áttekinti a kubai közélet különböző szereplőinek, erőinek helyzetét, fejlettségét, lehetőségeit, valamint a jelenlegi Castro rezsim átalakulásának lehetséges forgatókönyveit, és legvalószínűbb forgatókönyvnek a huntingtoni transzformáció forgatókönyvét tartja, amely szerint Kubában a jövőben is „a jelenlegi, a legitimitását a nacionalizmus és a társadalmi igazságosság eszmerendszerére építő politikai elit marad hatalmon, és korlátozott demokráciát hoz létre” (SZARKA, 2014, p. 218).

Röviddel a Castro fivérek közötti, körülbelül másfél éves hatalomátadási folyamat¹¹ után tekintette át a változás esélyeit Carl Gersham és Orlando GUTIERREZ írása (GERSHMAN és GUTIERREZ, 2009). A szerzők felidézik Carlos Alberto MONTANER 1990-es írását (MONTANER, 1990), amelyben MONTANER a Castro rezsim közeli összeomlását jelezte

⁹ Cuba Study Group.

¹⁰ Néhány Kuba szempontjából is érdekes, a rendszerváltással kapcsolatos munkája: (KORNAI, 2007; KORNAI, 2016; KORNAI, 2007).

¹¹ Fidel Castro 2006. július 31-én adta át betegsége miatt ideiglenesen a hatalmat öccsének, Raúlnak, aki 2008. február 24-én lett végül hivatalosan is Kuba elnöke.

előre, majd rámutatnak, hogy erre főképp a kubai civil mozgalmak gyengesége és a rezsim vezetőinek eltökéltsége miatt nem került sor. A szerzők szerint azonban a Castro fivérek hatalom átadása alatt és után is tapasztalt kubai politikai nyugalom azonban csak látszólagos. Az 1990-es években önmagát konszolidáló rezsim ugyanis diszfunkcionális örökségek tárházát halmozta fel, a még mindig erős elnyomás alatt élő civil mozgalmak pedig erősödtek és a kubai népesség széles körét érik el. Ezek a mozgalmak ugyan nem jelentenek komoly kihívást a Castro rezsimnek, de nem is csupán az Egyesült Államokból kreált mesterséges mozgalmak, ahogy azt a rezsim vezetői állítják.

A szerzők számos példát mutatnak be a kubai civil mozgalmakra. Amikor a kommunizmus összeomlásához vezető folyamatok elindultak Közép-Európában, a kubai civil szerveződés még gyerekcipőben járt, a civil mozgalmat emberjogi aktivisták kis csoportjai alkották. Közülük a legjelentősebb az eredetileg korábban a kubai börtönökben alakult Kubai Emberi Jogi Bizottság (CCPDH¹²) volt (GERSHMAN és GUTIERREZ, 2009, p. 39).

A független civil mozgalom az 1990-es évek közepétől kezdett kibontakozni a hivatalos struktúrákkal párhuzamosan megjelenő független szakmai szervezetekkel és szakszervezetekkel, valamint az olyan független újságírókkal, mint az első független kubai sajtó ügynökséget létrehozó Raúl Rivero és Yndamiro Restano. Ezek közül a csoportok közül állt össze 135 csoport 1995. októberében, hogy létrehozza a Concilio Cubano nevű ernyőszervezetet, amely célul tűzte ki a demokratikus jogállamért folytatott békés és erőszakmentes küzdelmet (GERSHMAN és GUTIERREZ, 2009, p. 39).

Egy másik fontos az 1988-ban fiatal katolikusok által alapított Keresztény Felszabadítási Mozgalom (MCL¹³). Ennek a csoportnak ikonikus figurája Osvaldo Payá Sardinas, aki 2002. májusában 11 000 kubai aláírásával népszavazást kezdeményezett a gyülekezési, szólás- és sajtószabadságért, szabad választásokért, magánvállalkozások működtetésének jogáért, és a politikai foglyok szabadon engedéséért. A kubai alkotmány szerint 10 000 aláírással bármilyen kérdésben kezdeményezhető népszavazás, a rezsim azonban alkotmánymódosítással válaszolt, amely szerint a kommunista rendszer Kubában állandó és sérthetetlen. Payá folytatta az aláírásgyűjtést, 2009-ben az aláírók száma meghaladta a 40 000 főt (GERSHMAN és GUTIERREZ, 2009, p. 41).

A szerzők további példákat is bemutatnak az állami ellenőrzést megkerülő független bloggerektől rockzenészeken és civil tiltakozó mozgalmakon át az egyébként névleges, egypárti parlamenti választásokat bojkottáló tiltakozásokig rámutatva arra is, hogy a kubai civil mozgalmak nem vertikálisan, hanem horizontálisan szerveződnek, ami az elnyomó rezsimmel szemben nagyobb ellenállóképességet kölcsönöz nekik. Érdekes adalék, hogy más volt közép-európai ellenzéki vezetőkkel együtt, Václav Havel a kubai civileknek nyújtott politikai támogatás érdekében Nemzetközi Bizottság a Demokráciáért Kubában elnevezéssel létrehozott

¹² Comité Cubano Pro Derechos Humanos.

¹³ Movimiento Cristiano Liberación.

egy szervezetet, amelynek honlapja¹⁴ ma is elérhető, bár úgy tűnik a szervezet már kevésbé aktív.

A szerzők úgy összegzik a kubai civilek törekvéseit, hogy az két fő gondolat köré csoportosítható: a szabadság és demokrácia gondolata, és a nemzeti függetlenség gondolata köré. A szerzők szerint a civilek Kubában 2009-ben még gyengék voltak egy szabad és demokratikus rendszer létrehozásához, amiben egy szokatlanul elszánt és erős ellenféllel kell szembenéznük, de eljön majd az ő idejük (GERSHMAN és GUTIERREZ, 2009).

A washingtoni Georgetown University két oktatója 2009-es írásában összehasonlító nézőpontból elemezte a kubai rendszerváltás és demokratizálódás esélyeit. A szerzők áttekintik a Castro rezsim fejlődésének fázisait, más, kelet-európai, ázsiai (elsősorban a kínai és vietnami), és latin-amerikai átalakulások tanulságait, és forgatókönyveket vázolnak a lehetséges kubai rendszerváltás lefolyására (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009).

A rendszerváltásokkal kapcsolatban a szerzők rámutatnak, hogy az utóbbi években a kutatók és a közvélemény hozzáállása megváltozott, a demokratizálódást már nem tekintik magától értetődő folyamatnak vagy kimenetnek az átalakulásokban. Sok tekintélyelvű rezsim láthatóan ellenállóbb, mint korábban gondolták és az átalakulás sem mindig jelent demokratizálódást. Változott a civil társadalom szerepének, fontosságának megítélése is, ma már nem tekintik a fejlett civil társadalmat sem a sikeres demokratizálódás abszolút feltételének, sem a demokratizálódás garanciájának (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009, pp. 19-24).

A szerzők az 1970-es évek spanyol és portugál átalakulásával kezdik, mint a demokratizálódás harmadik hullámát elindító átalakulásokkal. A szerzők szerint a spanyol tárgyalásos megállapodási modell Kubára nem alkalmazható, mert ahhoz hiányoznak az erős civil és gazdasági szervezetek. Lényegesebb az 1940-es évek végének időszak, amikor a vesztes háború után elszigetelt és 1946-tól ENSZ-szankciókkal sújtott Franco mégis sikerrel őrizte meg hatalmát. Franco antikommunista rezsimjének a hidegháború kedvező fordulatot hozott. Castrownak hasonlóan kedvezhet az a tendencia, hogy a világban nőtt a befolyásos autokratikus országok száma. Kuba pedig az ellenségem ellensége a barátom elvet kihasználva szorosabbra fűzte kapcsolatait Kínával, Iránnal, Oroszországgal és Venezuelával.

A portugál átalakulásban pretorianizmus, a hadsereg növekvő politikai befolyása, kudarcba fulladt gyarmati kalandokat követő erősödése segíthet megérteni a kubai hadsereg helyzetének változását az Angolából történt kivonulás után, bár a portugál tapasztalatok érvényességét korlátozzák az 1980-as évek végének kubai tisztogatásai a hadseregben (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009, pp. 24-26).

¹⁴ www.icdcprague.org

Kelet-Európa tapasztalatai más szempontból lényegesek Kuba számára. A legnyilvánvalóbb hasonlóság a kommunista hegemonia és a poszttotalitárius rendszerré válás különböző időszakokban. A folyamat a kezdeti erőszakos elnyomás és mobilizáció időszakától a folyamatos elnyomás részleges visszavonásán át az ideológia kiüresedéséig tartott, amikor is a rendszer élő hazugsággá válik, ami az egyéneket olyan rituálék ismétlésére kényszeríti, amikben valójában már nagyon kevesen hisznek. Fontos különbség ugyanakkor, hogy míg a nemzeti érzelések Kelet-Európában a változásra törekvők oldalán voltak, Kubában a Castro rezsim hangsúlyozottan nacionalista, ami nehezíti a rendszer legitimitásának megkérdőjelezését.

Érdekesek a demokratizálódás régebbi európai történelmi tapasztalatai is a XIX. század végétől és a XX. század elejéről. Az egyik kérdés a burzsoázia¹⁵ szerepe a demokratizálódásban. A briteknél a burzsoázia a munkásosztály oldalán állta a további demokratizálódásért folytatott küzdelemben. Poroszország, valamint a XX. század elejének Olaszországa és Spanyolországa viszont arra példák, hogy a burzsoázia a munkásság erősödő hatalmától félve inkább a hatalom oldalára állt. A szerzők végül Bismarck Németországának példáját lényegesnek tartják abból a szempontból, hogy egy Kubáéhoz hasonlóan rövid nemzeti múlttal rendelkező ország is képes erőteljesen támaszkodni a nacionalizmusra, a nemzetként való geopolitikai helykeresés pedig jó ürügy a figyelem elterelésére a problémákról, feszültségekről és a demokratizálódás iránti igényről az országban (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009, pp. 26-32).

Kína és Vietnam tapasztalata másképp érdekes Kuba szempontjából. A két ázsiai országban Kubához hasonlóan egy nacionalizmussal átszőtt kommunista forradalom zajlott le, amely polgárháborús győzelem révén került hatalomra. A karizmatikus vezetők által irányított totalitárius rendszerek azután autoriter rendszerekké alakultak, amelyekben a kontroll a helyi szinteken lazult, miközben próbálták a kormányzás minőségét javítani. A politikai reformokat Kínában és Vietnamban is gyors gazdasági növekedés kíséri, amely a gazdaság fokozatos piacgazdaság felő történő elmozdulásának köszönhető, miközben mindkét ország megtartotta egypárti politikai rendszerét.

Szintén a gazdaság fejlődése érdekében mindkét ország elkezdett csatlakozni olyan nemzetközi szervezetekhez is, mint a Világkereskedelmi Szervezet (WTO). E csatlakozások magukkal vonták a tulajdonjogi és az adózási szabályok megváltozását is, és a külföldi tőke vonzása érdekében is változott a szabályozás.

Kína és Vietnam jövője még megjósolhatatlan. Az autoriterikus rezsimek teljesítmény alapú legitimitációja miatt a gazdasági növekedést és vele a liberalizációt folytatni kell, ami előrevetít egy olyan fordulópontot, ahol a demokratizálódás elkerülhetetlen. Ugyanakkor Ázsia tele van fél-autoriterikus rendszerekkel, azaz a folyamat végeredménye bizopnytalan.

Kuba lényegesen eltér ezektől az ázsiai példáktól, mert Kubában messze nem történt hasonló mértékű liberalizáció a gazdaságban és az Egyesült Államok közelsége miatt ez az út a kubai

¹⁵ A fogalmat a szerzők egyfajta polgári felső középosztály értelemben használják.

elit számára sokkal kockázatosabb is lehet. Egy másik tanulsága a kínai és vietnami útnak az, hogy ha Kuba elindulna a gazdasági reformok és a rezsim teljesítmény alapú legitimitása útján, arról már nekik sem lenne visszatérés miközben az út vége még Kínában és Vietnámban sem ismert (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009, pp. 32-36).

Végül a latin-amerikai párhuzamokat tekintve sok tekintetben a kubai *fidelizmus* csak kis mértékében tér el a térség számos országára jellemző *caudillizmustól*¹⁶. A kubai hadsereg szerepének vannak analógiái a térségben, ahogy annak is, ahogy Fidel Castro a nacionalizmust használta az identitás megerősítésére és a figyelem elterelésére a gazdasági kudarcokról és rossz menedzsmentről. A múlt és a jelen más latin-amerikai autoriter rendszereihez képest Kuba alapvetően két dologban különbözik: a politikai pluralizmus hiányában, és az eltökélt készletben minden független gazdaságra vagy civil társadalomra emlékeztető dolog elpusztítására. Az elmúlt húsz év ugyanakkor lényeges változásokat hozott a kubai állam kapacitásaiiban és politikai berendezkedésében. Ezek a változások Raúl Castró alatt és később a sierra generáció távozásával elmélyülhetnek.

Ma még megjósolhatatlan, hogy a Kuba a mexikói PRI¹⁷ útját követi majd, vagy a Hugo Chavez által Venezuelában kialakított félkatonai modellt. Amit azonban nem hagyhatunk ki a számításból, az annak a lehetősége, hogy a kubai elit végül megpróbál egy latin-amerikai stílusú vezetési rendre áttérni annak korlátozott pluralizmusával, kiterjedt klientúrájával, és megkérdőjelezhető választásaival (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009, pp. 36-37).

A szerzők szerint a kubai rezsim előtt három fontos kihívás áll:

1. Zajlik egy utódlási folyamat, ami az autoriter rezsimet különösen sérülékennyé teszi.
2. Zajlik egy analitikusan különböző, az eddigi modellektől eltérő rendszer átalakulás is.
3. A gazdaság nyomorúságos állapotban van és rendbetételre szorul.

A sierra generáció távozásával ezenkívül korszakos generáció váltás is zajlik a kubai politikában, a globális demokratikus recesszió és a hibrid, fél-autokratikus rendszerek helyi felemelkedése pedig még kiszámíthatatlanabbá teszi a jövőt.

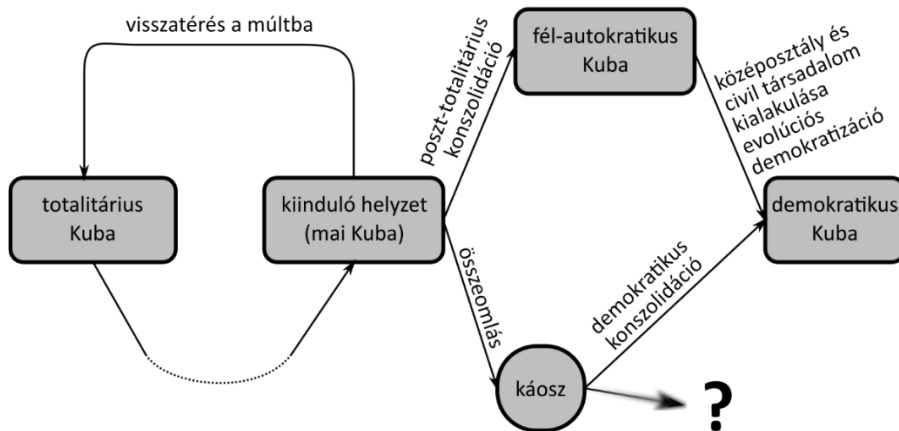
A szerzők Kuba jövőjét tekintve négy lehetséges forgatókönyvet azonosítanak:

¹⁶ A XIX. századi Spanyolországtól való függetlenségi háborúból kiemelkedett erős emberek irányításával jellemzett politikai-társadalmi uralom Latin-Amerikában. A spanyol *caudillo* = vezető szóból származik a megnevezés.

¹⁷ Partido Revolucionario Institucional. Intézményi Forradalmi Pár. Mexikóban 1929-ben alakult és 1929-2000 között megszakítás nélkül hatalmon lévő politikai párt.

- Visszatérés a múlt mobilizációs stratégiáihoz és ortodox politikájához – kétséges, hogy a Castro fivérek utódja rendelkezhet-e az ehhez szükséges tekintéllyel, karizmával és képességekkel.
- Poszt-totalitárius konszolidáció evolúciós átalakulással egy nem totalitárius tekintélyelvű rendszer felé. Hosszabb távon ez az út elvezethetne egy az állammal erősen összefonódó és attól függő középosztály és a civil társadalom megjelenéséhez. Ehhez a forgatókönyvhöz az elitnek egységesnek kell maradnia és képesnek kell lennie a gazdasági problémák kezelésére.
- Demokratizálódás, amelyen belül további két út lehetséges:
 - A rendszer összeomlása, amit egy emigrációs válság vagy természeti katasztrófa idézhet elő.
 - Evolúciós út, ami feltételezi egy kellően erős reformista tábor kialakulását a rendszeren belül, amely hajlandó lenne tárgyalni a politikai ellenzékkel és a tömeges társadalmi mozgalmak, illetve a független civil társadalom képviselőivel (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009, pp. 37-41).

Meg kell azonban jegyezni, hogy a rendszer összeomlása nem feltétlenül vezetne demokratizálódáshoz, különösen nem teljes értékű demokratizálódáshoz. Ezenkívül az evolúciós demokratizálódás feltételezi az ellenzék, illetve a civil társadalom létezését, ezért a mai helyzetből ahhoz leginkább a poszt-totalitárius konszolidáción keresztül vezethet út. Mindent egybevetve a kubai átalakulás lehetséges útjait az 1. ábrán foglaltam össze.

1. ábra. A kubai átalakulás lehetséges útvonalai
 Forrás: Saját szerkesztés (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009) forgatókönyvei alapján

Szintén a korábbi sikeres rendszerváltások tanulságait elemezve általánosságban összegzi a tanulságokat Abraham F. LOWENTHAL és Sergio BITAR tanulmánya. A szerzők rámutatnak, hogy a sikeres demokratikus átmenet jóval a megválasztott politikusok hivatalba lépése előtt megkezdődik. Az ellenzéknek előbb támogatást kell szereznie ahhoz, hogy megkérdőjelezhesse a rezsím kormányzó képességét és önmagát lehetséges alternatívaként mutathassa be. Az ellenzék egyesítésén túl ehhez annak képesnek kell lennie kihasználni a rezsím belső megosztottságát is. A siker érdekében ezenkívül a reformereknek képesnek kell lenni a kompromisszumokra is, akár úgy is, hogy ezáltal fontos célokat csak részlegesen érnek el.

A változások elindultával aztán a hadsereg polgári ellenőrzés alá helyezése segíthet a rendszerváltás vezetőinek a hazai bizalom és a nemzetközi legitimitás elnyerésében. Ugyanilyen fontos az olyan választási szabályok kialakítása, amely tükrözi a többség akaratát és biztosítja azt is, hogy a választás veszteséinek legfontosabb aggályait tiszteletben tartják a törvény uralma alatt.

A szerzők rámutatnak arra is, hogy az új technológiák megkönnyítik ugyan a változás melletti mobilizációt, a tiltakozások szervezését, különösen a fiatalok körében. Kihívást jelent ugyanakkor a megtartásuk konstruktív, időálló politikai pártokban és intézményekben, hiszen a demokrácia nem jön létre közvetlenül vagy elkerülhetetlenül az utcára vonuló tömegekből (LOWENTHAL és BITAR, 2016).

Kubai szemszögből

Az előzőekben volt már szó a kubai gazdaság megerősítésének, rendbetételének szükségességéről. Ennek egyik fő eszköze a turizmus, ami az utóbbi években dinamikusan fejlődik. 2016-ban 4 millió külföldi turista fordult meg Kubában, 60%-kal több, mint 2010-ben. A növekedés egy része az enyhülő utazási szabályok miatt újonnan érkező amerikai turistákból fakad, akik azonban a legnagyobb számban érkező kanadai és európai látogatókkal szemben – a még meglévő korlátozó szabályok miatt – inkább a kubai városokat és vidéket látogatják, mint a tengerparti strandokat. Ez a különbség azért fontos, mert míg a tengerparti strandokat látogató turistákat nagyrészt állami tulajdonban lévő, vagy állami ellenőrzésű vegyesvállalati szálláshelyek és infrastruktúra szolgálják ki, a városokba és a kubai vidékre látogatók a kubai magánszektor fejlődését támogatják. A magán vendéglátás ennek köszönhetően szépen fejlődik Kubában, az éttermek ellátása nyersanyagokkal, különösen például megfelelő minőségű friss zöldséggel, gyümölccsel, hússal, hallal, vagy a tenger gyümölcseivel, ugyanakkor a mezőgazdaság állami ellenőrzésének köszönhetően sokszor nehézségekbe ütközik.

Ez a kereslet ugyanakkor már elkezdett hatni a mezőgazdaságra. Megfelelő nagykereskedelmi ellátási lánc hiányában a vendéglátók az államot megkerülve gyakran közvetlenül egyeznek meg a termelőkkel, és létrejöttek az ellátást segítő termelői piacok is (DEERE és ROYCE, 2017). A változás tehát a gazdaságban önmagától is beindul, a fejlődést ugyanakkor az állam továbbra is gátolja, korlátozza. Az ebből eredő veszteségekre jó példa a kubai kávétermelés.

A kávé Kuba egyik legnépszerűbb export terméke lehetne és a kubai vendéglátás is nagy hasznát venné jó minőségű hazai kávénak. Kuba szubtrópusi klímája miatt a kubai kávé kelőképpen magas minőségű lehetne ahhoz, hogy a piacokon magas árat kérhessenek érte. Kuba mai viszonylag kis mennyiségű kávétermelése ellenére, az ország korábban a nagy termelők és exportőrök közé tartozott a világ kávépiacain. Az ország tehát potenciálisan képes lehetne elegendő kávé termelni az amerikai fogyasztói igények kielégítésére. Organikus művelése és hegyvidéki területekről kézi szedése miatt a kubai kávé nagy érdeklődésre számíthatna az amerikai prémium kávéfogyasztók körében, ami szintén segítené a kubai kávé magas áron történő értékesítését. Sok amerikai vállalat jelezte is érdeklődését a kubai kávé iránt, tehát van valós piaci kereslet is.

Csakhogy a kávétermelés Kubában ma annyira korlátozott, hogy az ország nehezen tudná kielégíteni a meglévő amerikai keresletet. A kávétermelés volumene ráadásul nem csak más országokhoz viszonyítva alacsony Kubában, hanem a kubai mezőgazdaság más ágazatihoz képest is csekély, ezért nem tartozik az állam fejlesztési prioritásai közé. Végül az egyetlen kubai export vállalat, a CubaExpo állami kézben van, ami erőteljesen korlátozza azt a hatást, amit az amerikai kereslet tehetne a termelők életére (ARAUJO, et al., 2017). A kubai állam tehát gyakorlatilag ellehetetleníti egyik legígéretesebb export termékének piacra jutását és termelését. Joggal merül fel bennünk a kérdés: miért?

A Pennsylvániai Állami Egyetem kubai-amerikai jogász professzora, Larry Catá Becker szerint Kubában az ideológia legyőzi a gazdasági racionalitást, ezért megfelelő ideológiai alapok nélkül a gazdasági szükségszerűség nem fog az országban utat nyitni a rendszerváltásnak (BACKER, 2014a; BACKER, 2014b). Abban ugyan a Kubai Kommunista Párttól a legkonzervatívabb amerikai frakcióig mindenki egyetért, hogy az átalakulás Kubában elkerülhetetlen. Nyugaton ezt sokan úgy képzelik el, hogy ennek eredménye szükségszerűen csak nyugati demokrácia és piacgazdaság lehet. A kubai kommunisták ugyanakkor az átalakulás alatt olyan az aktuális problémák megoldására korlátozott, a lehető legszűkebb értelemben vett fokozatos nyitást értenek, amely érintetlenül hagyja a kubai állam alapvető karakterét (BACKER, 2014b, p. 86).

Catá Becker végül hat pontban összegzi tanulmánya eredményeit, amelyek lényege, hogy a kubai kérdésnek az ideológia áll a középpontjában, amely Kuba esetében a marxizmus-leninizmus európai és szovjet változatának követését jelenti. Ez az ideológia igyekszik a gondolkodást a forradalom győzelmének pillanatában befagyasztani és ellenáll a változásnak. Ahhoz, hogy Kuba elindulhasson a változás útján tehát először az ideológiában kell megtalálnia, Kínához hasonlóan, azt a sajátos kubai utat, ami a változást lehetővé teszi. Ez nem azt jelenti, hogy Kuba Kínát másolná, mert ennek az útnak Kuba saját múltjában kell gyökereznie és illeszkednie kell a latin-amerikai politikai kultúrához. Ehhez egy nagyon különböző megközelítésre van szükség a kubai párt és állam elvi alapjaihoz. Olyan megközelítésre, ami többet akar, mint megőrizni és alkalmazni. Egy ilyen reform hiányában egy radikális és bomlasztó átalakulás valószínűbbé válik (BACKER, 2014b, pp. 87-88).

A párt és az állam tehát makacsul ragaszkodik a változatlansághoz amitől a gazdasági racionalitás önmagában nem téríti el, ha csak a regnáló elit nem találja meg ehhez a sajátos kubai ideológiai alapot. A kubai emberek ugyanakkor változást akarnak a gazdaságban. A Chicagói Egyetem kutatási szervezete, a NORC 840 véletlenszerűen kiválasztott felnőttre kiterjedő felmérése szerint a kubaiak 65 százaléka több vállalatot akar privatizálni és decentralizálná a gazdaságot. 68 százalékuk a versenyt az ötletek terjesztése pozitív módjának és motiváló tényezőnek látja. A kubaiak vállalkozó szellemét mutatja, hogy 5 éven belül 56 százalékuk tervez saját vállalkozást. Ez a szám az amerikaiak esetében 57 százalék. A kubai emberek tehát készek és hajlandók jobbra tenni a saját életüket, de az állam megakadályozza ezt (WIRTH, 2017).

A New Yorki Egyetem Stern Üzleti Iskolájának kutatói, Roy C. SMITH és Ingo WALTER szerint Raúl Castro és Barack Obama elnökök 2014. decemberi bejelentésével a két ország kapcsolatának normalizálásáról sikerült félretenni a jelentős politikai különbségeket a kubai változások érdekében. A szerzők szerint a kis változások és engedmények a kubai gazdaságban idővel nagyobb gazdasági átalakuláshoz és politikai engedményekhez vezetnek, mert a túl csekély reformok idővel tiltakozást szülnének. A szerzők szerint megjósolhatatlan, hogy a folyamat mennyi ideig tart és kockázatot jelent Raúl Castro utódlása, amire az elnök saját ígérete szerint 2018-ban már sor kerülhet. Ha rosszul sikerült, akár a hadsereg is átveheti ideiglenesen a kormányzást. Legjobb esetben ugyanakkor Castro egy Szingapúrhoz hasonló, az Egyesült Államok közelségéből és a latin-amerikai gazdaságok növekedéséből virágzó gazdaság alapjait hagyhatja örökül (SMITH és WALTER, 2016).

ÖSSZEGRÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A Szovjetunió összeomlása után erősek voltak a várakozások a közelgő kubai rendszerváltásra, amely azonban máig nem következett be. Ez az élénk várakozás lassan enyhült, majd Fidel Castro visszavonulása után, a zökkenőmentes hatalom átadást látva egy időre szünetelt. Raúl Castro és Barack Obama 2014. decemberi találkozója után a várakozások újra megéledtek, de a korábban jellemző összeomlás és gyors demokratizálódás helyett ma a Kubával foglalkozó kutatók sokkal inkább fokozatos reformokra, és legfeljebb részleges demokratizálódásra számítanak.

Kubában a civil mozgalmak kiterjedtek és sokszínűek, de gyengék. Az értékek között megjelenik a szabadság, demokrácia, és a nemzeti függetlenség, azonban Kubában működő demokrácia talán sosem volt. A közép-kelet-európai rendszerváltókkal ellentétben ezenkívül Kubában a nemzeti érzés nem a rendszerváltók, hanem a hatalom oldalán áll, mert a forradalom Kuba saját forradalma volt, a szocializmust nem kívülről kényszerítették az országra.

A kubai rendszerváltásra vonatkozó mai várakozások leginkább poszt totalitárius konszolidációval, majd lassú átmenettel számolnak egy részleges demokráciába, amiből később eset-

leg evolúciósan kifejlődhet egy teljes értékű demokrácia. Kockázatot jelent Raúl Castro utódlása, ami akár egy katonai hatalomátvételhez is vezethet, de valószínűbb, hogy idővel Kuba megtalálja az alapot egy autokratikus berendezkedésű, de piaci gazdaságú állam felé.

Azon kívül, hogy mára világossá vált: nem minden diktatorikus rezsimből kiinduló átmenet végződik végül demokratizálódással, viszont különösen Ázsiában sok ország gazdasága egészen jól működik tekintélyelvű, legfeljebb formális demokráciaként, ebben az Egyesült Államok érdeke is szerepet játszik. Az Egyesült Államoknak ugyanis erősebb érdeke fűződik ahhoz, hogy Kubában rend és stabilitás legyen, mint ahhoz, hogy Kuba minél előbb és minél teljesebb mértékben demokratizálódjon. A gyors újjáépülés reményében az összeomlás forogatókönyvét tehát az Egyesült Államok is elutasítja, miközben Raúl Castro ha lassan is változtat, de jelzi, hogy vele meg lehet egyezni. Kérdés még ugyanakkor, hogy az elindult lassú folyamat folytatódhat-e zavartalanul Raúl Castro után?

HIVATKOZOTT FORRÁSOK

ARAUJO, L., LAGNADO, E. és PERRY MACADAM, E., 2017. *Cuba's Coffee Sector and its Export Potential to the United States*, hely nélkül.: Cuba Study Group.

BACKER, L. C., 2014a. *The Cuban Communist Party at the Center of Political and Economic Reform: Current Status and Future Reform*, hely nélkül.: Coalition for Peace and Ethics. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2473351>

BACKER, L. C., 2014b. *The Cuban Communist Party: Current Status and Future Reform*, hely nélkül.: ASCE. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2473351>

BETANCOURT, R. R., 2004. *The role of the state in a 'democratic' transition: Cuba*, Miami: University of Miami.

COASE, R. és WANG, N., 2013. *How China Became Capitalist*. hely nélkül.:Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137019370_3

CRI, 2017. *About*. [Online] Available at: <http://cri.fiu.edu/about/> [Hozzáférés dátuma: 23 január 2017].

CUBA STUDY GROUP, 2017. *Who We Are*. [Online] Available at: <http://www.cubastudygroup.org/index.cfm/who-we-are> [Hozzáférés dátuma: 28 szeptember 2017].

DEERE, C. D. és ROYCE, F. S., 2017. *Provisioning Cuba's Private Restaurants: Insights on the Impact of the Expanding Tourism Industry*, hely nélkül.: University of Florida.

DÍAZ-BRIQUETS, S. és PÉREZ-LÓPEZ, J., 2003. *The role of the Cuban-American community in the Cuban transition*, Miami: University of Miami.

FEINBERG, R., 2016. *Open for business: Building the new Cuban economy*. hely nélkül.:Brookings Institution Press.

GERSHMAN, C. és GUTIERREZ, O., 2009. Can Cuba Change? Ferment in Civil Society. *Journal of Democracy*, január, 20(1), pp. 36-54. <https://doi.org/10.1353/jod.0.0051>

GOMEZ, A. S., 2003. *The role of education in promoting Cuba's integration into the international society: lessons in transition from the post-communist states of Central and Eastern Europe*, Miami: University of Miami.

IISC, 2017. [Online] Available at: <http://cubastudies.org/> [Hozzáférés dátuma: 28 szeptember 2017].

- KORNAI, J., 2004. *What can countries embarking on post-socialist transformation learn from the experiences so far?*, Miami: University of Miami.
- KORNAI, J., 2007. Mit jelent a "rendszer váltás"? Kísérlet a fogalom tisztázására. *Közgazdasági Szemle*, április, LIV. kötet, pp. 303-321. <https://doi.org/10.18414/ksz>
- KORNAI, J., 2007. *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszer váltás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KORNAI, J., 2016. Még egyszer a „rendszerparadigmáról”: Tisztázás és kiegészítések a poszt-szocialista régió tapasztalatainak fényében. *Közgazdasági Szemle*, október, LXIII. kötet, pp. 1074-1119. <https://doi.org/10.18414/ksz>
- LATELL, B., 2003. *The Cuban military and transition dynamics*, Miami: University of Miami.
- LOWENTHAL, A. F. és BITAR, S., 2016. Getting to Democracy: Lessons From Successful Transitions. *Foreign Affairs*, January/February, 95(1), pp. 134-144.
- MESA-LAGO, C., 2005. *The Cuban economy today: Salvation or damnation?*, Miami: University of Miami. <https://doi.org/10.1353/cub.2007.0008>
- MONTANER, C. A., 1990. Castro's Last Stand. *Journal of Democracy*, Summer, 1(3), pp. 71-80. <https://doi.org/10.1353/jod.1990.0048>
- MONTANER, C. A., 2002. *The Spanish transition and the case of Cuba*, Miami: University of Miami.
- MUJAL-LEON, E. és LANGENBACHER, E., 2009. *Regime Change and Democratization in Cuba: Comparative Perspectives*, hely nélkül.: American Political Science Association.
- PADGETT, T., 2016. Cuba's Communist State Is NOW a Client of Its Capitalist Entrepreneurs. *Hemisphere*, nyár, 25. kötet, pp. 28-31.
- RADU, M., 2003. *The Cuban transition: Lessons from the Romanian experience*, Miami: University of Miami.
- RATLIFF, W., 2004. *China's "lessons" for Cuba's transition?*, Miami: University of Miami.
- SMITH, R. C. és WALTER, I., 2016. Understanding a Cuban Transition. *The Independent Review*, Spring, 20(4), pp. 531-546. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2646700>
- STEVEN J. GREEN SCHOOL OF INTERNATIONAL AND PUBLIC AFFAIRS, 2016. *2016 FIU Cuba Poll: How Cuban Americans in Miami View U.S. Policies Toward Cuba*, Miami: Steven J. Green School of International and Public Affairs.
- SWEIG, J. E., 2012. *Cuba: What everyone needs to know*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1002/hrm.20394>
- SZARKA, E., 2014. *Van-e kibívója a Castro-fivéreknek? Pártok, civilek és egyházak Kubában*, Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- UNIVERSITY OF FLORIDA, 2017. *Research Initiatives*. [Online] Available at: <http://www.latam.ufl.edu/research--training/cuba-program/research-initiatives/> [Hozzáférés dátuma: 28 szeptember 2017].
- USAID, 2013. *Cuba Transition Project*. [Online] Available at: <https://rmportal.net/projects/content/cuba-transition-project> [Hozzáférés dátuma: 25 augusztus 2017].
- WIRTH, M., 2017. *Cubans Want Capitalism*. [Online] Available at: <https://fee.org/articles/cubans-want-capitalism/> [Hozzáférés dátuma: 12 augusztus 2017].